

Konstytucyjny charakter i zakres ochrony prawa dziecka do nauki

1. Wstęp

Fundamentalne, niezbywalne prawa i wolności człowieka przysługują każdej jednostce, gdyż ich źródłem jest przyrodzona godność istoty ludzkiej¹. Prawa człowieka w tym ujęciu są prawami pierwotnymi w stosunku do państwa i nie zależą ani od przynależności państwowej, ani od pozycji społecznej, ani innych różnic². Potwierdza ten fakt zasada niedyskryminacji, postulowana chociażby we francuskiej *Deklaracji praw człowieka i obywatela* z 1789 r., a wyrażona na forum międzynarodowym w *Powszechnej deklaracji praw człowieka* w 1948 r., zgodnie z którą ludzie są wolni i równi w swej godności i w swych prawach bez względu na jakiegokolwiek różnicę, w tym na wiek. Zasada ta została wielokrotnie powtórzona w licznych aktach prawa międzynarodowego i z reguły skonkretyzowana w systemach prawnych współczesnych demokratycznych państw³. Niekiedy prawom człowieka nadaje się szerszy sens i odnosi się je nie tylko do praw naturalnych, niezmiennych, ale także do praw i wolności powstałych wyłącznie z woli państwa, a więc mających postać praw obywatelskich⁴.

¹ Zob. K. Complak, *O prawidłowe pojmowanie godności osoby ludzkiej w porządku RP* [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 65 i nast.; P. Czarny, *Konstytucyjne pojęcie godności człowieka a rozumienie godności w polskim języku prawnym* [w:] K. Complak (red.), *Godność człowieka jako kategoria prawa*, Wrocław 2001, s. 195 i nast.; R. Sobański, *Normatywność godności człowieka* [w:] *Godność człowieka a prawa ekonomiczne i socjalne. Księga Jubileuszowa wydana w piętnastą rocznicę ustanowienia Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2003, s. 19–35; M. Piechowiak, *Godność jako fundament powinności prawa wobec człowieka* [w:] P. Morciniec, S.L. Stadniczeńko (red.), *Urzeczywistnianie praw człowieka w XXI wieku. Prawo i etyka*, Opole 2004, s. 33 i nast.

² B. Banaszak, *Ogólne wiadomości o prawach człowieka* [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *op. cit.*, s. 35.

³ Po raz pierwszy pojęcie godności pojawiło się w konstytucji Irlandii (1937 r. w treści preambuły), po drugiej wojnie światowej w Niemczech (w 1946 r. w konstytucji Bawarii i w konstytucjach zachodnich landów, a w 1949 r. w ustawie zasadniczej RFN), następnie w konstytucji Włoch (1947 r.). W latach siedemdziesiątych powszechnie stosowano odniesienie do pojęcia ludzkiej godności w konstytucjach państw europejskich. W polskim porządku konstytucyjnym zasada godności po raz pierwszy została sformułowana w Konstytucji RP z 1997 r. w art. 30: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”; szerzej: L. Garlicki, *Komentarz do artykułu 30* [w:] L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, Warszawa 2003, s. 4–5.

⁴ Z. Kędzia, *Burżuazyjna koncepcja praw człowieka*, Wrocław 1980, s. 9.

W miarę rozwoju katalogu praw i wolności jednostki prawo do nauki stało się powszechnym prawem każdego człowieka. Współcześnie w odniesieniu do dziecka prawo to przyjmuje złożony, wieloaspektowy charakter. Stąd powstają trudności przy próbie ujęcia w możliwie kompleksowy sposób poszczególnych elementarnych praw składających się na całościowe prawo dziecka do nauki. Opracowanie niniejsze, z uwagi na określone ramy, nie wyczerpuje przedmiotowej problematyki, lecz skupia się na poszukiwaniu istoty i charakteru tego prawa, zakresu treści i gwarancji prawnych jego realizacji. Ponadto ograniczenie badań prawa do nauki jedynie do kręgu podmiotów, jakimi są dzieci, dodatkowo wymaga odwołania się do zagadnienia praw dziecka, które stanowią niezbędne odniesienie do dokonanych analiz i wniosków.

2. Pojęcie praw dziecka

W doktrynie odnoszącej się do prawnej ochrony dziecka dominuje pogląd, że prawa dziecka to uprawnienia wynikające z obowiązujących w danym społeczeństwie praw obywatelskich, które pozwalają na ustalenie statusu dziecka w państwie, w społeczeństwie i w rodzinie. Jednocześnie podkreśla się, że przez ustanowienie praw dziecko stało się pełnoprawnym obywatelem, uzyskało nie tylko podmiotowość prawną, ale także prawne zabezpieczenie odpowiednich warunków do życia, do prawidłowego wychowania i rozwoju⁵.

Termin „prawa dziecka” obejmuje także specyficzny katalog praw i wolności, dzięki któremu mały człowiek zyskuje status ochronny, tworzony z jednej strony przez częściowe ograniczenie praw osób dorosłych (głównie rodziców) względem dziecka, a z drugiej przez jednoczesne nałożenie na dorosłych dodatkowych powinności i obowiązków w celu zapewnienia dziecku odpowiednich warunków życiowych⁶. Prawa te umożliwiają uprzywilejowane funkcjonowanie dziecka jako istoty słabej, nieporadnej, niesamodzielnej i niedojrzałej. Ustalony legislacyjnie zakres ochrony pozwala nie tylko na zastosowanie wobec dzieci łagodniejszych konsekwencji w przypadku działań i zachowań niezgodnych z obowiązującym prawem niż przewidzianych za te same czyny dla osób dorosłych, ale jednocześnie przyznaje im dodatkowe określone uprawnienia, chroniące przed nieodpowiedzialnymi i niewłaściwymi zachowaniami czy decyzjami dorosłych⁷.

Zazwyczaj dziecko nie jest w stanie samodzielnie domagać się respektowania swoich praw i zdane jest wyłącznie na działanie uprawnionych do tego dorosłych, tak w płaszczyźnie prawa międzynarodowego, jak i krajowego. Roszczenia do odpowiednich organów i instytucji publicznych o realizację i ochronę praw dziecka mogą kierować tylko rodzice (prawni opiekunowie) z uwagi na całkowity brak lub brak pełnej zdolności do czynności prawnych osób poniżej 18. roku życia. W związku z tym niekiedy przyjmuje się tezę, że dziecko w ogóle nie jest adresatem praw dziecka⁸.

Prawa dziecka nie dla wszystkich są pojęciem z kategorii praw człowieka. Szczególnie osoby zajmujące się psychologią i pedagogiką mają tendencję do utożsamiania praw z pod-

⁵ M. Balcerek, *Międzynarodowa ochrona dziecka*, Warszawa 1988, s. 18.

⁶ A. Lewin, *Czy prawodawcy genewscy pomiesza li obow iazki i prawa* [w:] J. B i n c z y c k a (red.), *Prawa dziecka – deklaracje i rzeczywistość*, Warszawa 1993, s. 64–65.

⁷ M. Balcerek, *Międzynarodowa ochrona dziecka...*, s. 18–23.

⁸ T. Smyczyński, *Ochrona praw dziecka* [w:] T. Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka – analiza i wykładnia*, Poznań 1999, s. 113.

stawowymi potrzebami dziecka, których państwo nie jest w stanie zagwarantować (np. prawo do życia w szczęśliwej rodzinie czy prawo do wychowania w atmosferze miłości)⁹. Aby uniknąć takich nieporozumień, w literaturze przedmiotu akcentuje się, że prawa dziecka powinny być ujmowane jako prawa człowieka, z zastrzeżeniem jednak, iż niektóre z tych praw udostępniane mogą być dzieciom stopniowo wraz z osiągnięciem prawnie określonego wieku, w miarę dojrzewania i rozeznania swojej sytuacji¹⁰.

Jak wcześniej zauważono, powszechne prawa człowieka i podstawowe wolności przysługują każdej istocie ludzkiej, lecz nie każdy ma jednakowe możliwości korzystania z tych praw. Dlatego w celu wyrównywania szans dokonuje się niezbędnego uprzywilejowania pewnych kategorii osób, stanowiąc w tym celu dodatkowe prawa człowieka bądź modyfikując powszechne prawa człowieka. Szczególnymi prawami objęte zostały między innymi kobiety, osoby niepełnosprawne fizycznie i umysłowo, osoby pozbawione wolności, osoby należące do mniejszości etnicznych, językowych, religijnych. Dodatkowe prawa zostały też ustanowione dla dzieci, w związku z tym przysługują im wszelkie uniwersalne prawa człowieka i podstawowe wolności oraz prawa szczególne zawarte w *Konwencji o prawach dziecka*¹¹. Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. *Konwencja o prawach dziecka*¹² stała się międzynarodowym wzorcem potrzeb oraz uprawnień dziecka. Zawiera najbardziej współczesny i aktualny zbiór praw dziecka oraz modyfikuje pewne prawa uniwersalne w zależności od potrzeb i sytuacji dziecka. Prawa te uznaje się za szczególnie doniosłe, ponieważ uwzględniają niedojrzałość fizyczną oraz umysłową dziecka¹³.

Konwencja o prawach dziecka na forum międzynarodowym jest podstawowym źródłem konstruowania pojęcia „prawa dziecka”. Natomiast w krajowych systemach prawnych prawa dziecka zwykle wyrażone są w dokumentach najwyższej rangi. W aktach wewnętrznych poszczególnych państw przyjmuje się dwojaki sposób uregulowania praw dziecka: albo stanowią one w postaci *Karty praw dziecka* lub specjalnych ustaw (np. w Belgii, we Francji, w Anglii), albo wyznaczone zostają w konstytucji oraz przepisach szczegółowych rangi ustaw i rozporządzeń¹⁴.

W Polsce prawa dziecka uwzględnione zostały w obowiązującej konstytucji w sposób ogólny. Treść art. 72 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*¹⁵ (dalej: Konstytucja RP) wyraża zobowiązanie państwa polskiego do zapewnienia ochrony praw dziecka, w szczególności ochrony przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją. Dziecko pozbawione opieki rodziców ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych oraz do wyrażenia swego zdania w toku ustalania jego praw, które w miarę możliwości powinno być uwzględnione.

Na tej podstawie trudno jednoznacznie określić, co ustrojodawca rozumie pod pojęciem „prawa dzieci”. Usytuowanie art. 72 Konstytucji RP w katalogu praw socjalnych należy odczytywać w związku z art. 37 ustawy zasadniczej, stanowiącym, że podmiotem konstytu-

⁹ E. Czyż, *Prawa dziecka*, Warszawa 2002, s. 5–7.

¹⁰ *Ibidem*, s. 8.

¹¹ A. Łopatką, *Konwencja praw dziecka w Polsce* [w:] J. B i n c z y c k a (red.), *op. cit.*, s. 21 i nast.

¹² *Konwencja o prawach dziecka*, Nowy Jork 20 listopada 1989 r., Dz. U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526 z późn. zm.

¹³ *Ibidem*, s. 22.

¹⁴ M. B a l c e r e k, *Prawa dziecka*, Warszawa 1986, s. 25.

¹⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

cyjnie gwarantowanych wolności i praw jest zasadniczo każdy człowiek, który podlega władzy RP. Dziecko znajdujące się pod władzą RP korzysta więc z wolności i praw zapewnionych w Konstytucji RP (art. 37 ust. 1) oraz praw dodatkowo zagwarantowanych tylko dziecku ze względu na jego szczególny status (np. art. 48 ust. 1, art. 53 ust. 3, art. 65 ust. 3, art. 70 ust. 1 i 3, art. 71)¹⁶. Trzeba mieć na uwadze jednocześnie, że niektóre przepisy ustawy zasadniczej mogą ustanawiać pewne cenzusy ograniczające korzystanie przez dziecko z niektórych praw, co wydaje się naturalne z uwagi na ich charakter (np. prawa wyborcze).

Konstytucja RP nie definiuje pojęcia dziecka ani katalogu jego praw. Jedynie w art. 62 ust. 1 uzależnia nabycie czynnego prawa wyborczego od ukończenia przez osobę 18 lat oraz w art. 70 ust. 1 ogranicza obowiązek realizacji nauki do czasu ukończenia 18. roku życia. Pośrednio więc wskazuje próg wieku, w którym dziecko kończy okres niedojrzałości i uzyskuje status osoby dorosłej. Sytuacja prawna dzieci, czyli osób, które nie ukończyły 18. roku życia, może być jednak wewnętrznie zróżnicowana w zależności od etapu rozwoju dziecka, jego potrzeb i możliwości (np. art. 65 ust. 3, stanowiący o zakazie zatrudniania na stałe dzieci poniżej 16. roku życia, oraz art. 48 ust. 1 zd. 2, wprowadzający wymóg uwzględniania stopnia dojrzałości dziecka)¹⁷.

Szczegółowe rozwinięcie konstytucyjnego zakresu praw dziecka zawierają polskie normy rangi ustawowej (np. prawa cywilnego, prawa rodzinnego i opiekuńczego, prawa pracy, prawa administracyjnego, prawa karnego), a także liczne przepisy wydawane przez odpowiednie resorty zajmujące się określonymi aspektami życia dziecka (np. zdrowiem, pomocą społeczną, oświatą, kulturą)¹⁸. Wypada podkreślić, że polskie ustawodawstwo w zasadzie jest zgodne z międzynarodowym standardem w dziedzinie praw dziecka, bowiem Polska, będąc stroną *Konwencji o prawach dziecka*, przyjęła za wiążące postanowienia tego dokumentu, wobec czego nie może regulować sytuacji dziecka, jego praw i wolności mniej korzystnie niż czyni to sama konwencja¹⁹.

3. Istota prawa do nauki

Zagadnienie istoty prawa do nauki nurtuje zarówno teoretyków, jak i praktyków zajmujących się ochroną praw człowieka, w tym ochroną praw dziecka. Zdaniem J. Oniszczyka, istota prawa do nauki jest związana z naturalną potrzebą człowieka do zdobywania wiedzy, zaznajamiania się z tym, co już zostało poznane i odkryte przez ludzkość, ale także do poszukiwania tego, co jest nowe, jeszcze nieznanne, co wymaga wyjaśnienia. Autor zastrzega jednocześnie, że prawo człowieka do nauki obejmuje z reguły tylko „poznanie przez jednostkę tego, co jest już znane ludzkości”²⁰. Wydaje się, że w tym sensie prawo człowieka do nauki ujęte zostało jako prawo do kształcenia, nauczania.

Natomiast według A. Łopatki prawa do nauki w żadnym wypadku nie można zawęzić tylko do procesu nauczania w szkołach. Na potwierdzenie tej tezy autor przywołuje interpretację

¹⁶ Por. P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000, s. 96.

¹⁷Zob. szerzej L. Garlicki, *Komentarz do artykułu 72 [w:] L. Garlicki (red.), op. cit.*, s. 1–7.

¹⁸ M. Balcerek, *Prawa dziecka...*, s. 29.

¹⁹ Por. art. 2 „Państwa-Strony w granicach swojej jurysdykcji będą respektowały i gwarantowały prawa zawarte w niniejszej Konwencji...”.

²⁰ J. Oniszczyk, *Wolności i prawa socjalne oraz orzecznictwo konstytucyjne*, Warszawa 2005, s. 291.

pojęcia prawa do nauki przyjętą przez UNESCO²¹, zgodnie z którą termin „nauka” obejmuje cały proces życia społecznego realizowany przy pomocy środków, którymi jednostki i grupy społeczne uczą się świadomie rozwijać dla siebie i dla dobra wspólnoty narodowej i międzynarodowej pełnię swoich osobistych możliwości, postaw i uzdolnień oraz wiedzy²². W tym sensie prawo do nauki obejmuje najszerszy obszar, który najlepiej określić jako prawo do edukacji.

Podobnie w opinii T. Jasudowicza prawo do nauki nie może być tylko „prostym wyposażeniem ucznia w jak najbogatsze quantum wiedzy”, ale powinno pokazać każdemu człowiekowi drogę do „pogłębionego człowieczeństwa, do wartościowego życia w rodzinie, społeczeństwie i ojczyźnie, z jednoczesnym otwarciem w duchu zrozumienia, szacunku i przyjaźni na świat”. Jest to swego rodzaju ideał edukacyjny, wyinterpretowany z dokumentów międzynarodowych, do którego osiągnięcia powinno się dążyć²³. Pogląd ten podziela C. Mik, wskazując, że istota prawa do nauki jest szczególnym wyrazem zasady rozwoju osobowości człowieka, ponieważ zmierza do „pełnego rozwoju osobowości ludzkiej, wypełnienia treścią godności ludzkiej oraz do poszanowania praw człowieka, pluralizmu, podstawowych wolności, sprawiedliwości i pokoju”²⁴.

Na podstawie wnikliwych badań aktów normatywnych J. Mikosz konkluduje, że prawo do nauki gwarantowane przez władze publiczne „obejmuje prawo do nauczania i prawo do kształcenia oraz funkcjonujący w tej dziedzinie system instytucji publicznych, jak i niepublicznych, które mają służyć realizacji prawa do nauki”²⁵. Podobnie S.P. Mason i C.P. Cohen na tle rozważań istoty prawa do nauki każdego człowieka dochodzą do wniosku, że edukacja dzieci zazwyczaj jest zawężana do przekazywania wiedzy naukowej w ramach pewnego rodzaju formalnego systemu szkolnego²⁶. Autorzy zauważają, że najważniejszy akt prawa międzynarodowego konstytuujący prawa dziecka, czyli *Konwencja o prawach dziecka*, co prawda nie formułuje jednoznacznej definicji edukacji, jednak zawiera opisowe wskazanie, czym powinna być nauka dla dziecka²⁷.

Zagadnienie istoty prawa dziecka do edukacji pojawiło się też w orzecznictwie organów strasburskich oraz polskiego sądownictwa konstytucyjnego. Europejski Trybunał Praw Człowieka, rozpatrując sprawę stosowania kar cielesnych w szkołach publicznych w Szkocji, stwierdził, że edukacja dzieci jest „całościowym procesem, w ramach którego w każdym demokratycznym społeczeństwie rodzice dokładają wszelkich starań, aby przekazać dzieciom swoje przekonania, kulturę i inne wartości”²⁸.

²¹ Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization – UNESCO).

²² *UNESCO Recommendation Concerning Education for International Understanding, Cooperation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms* (art. 1). Zob. A. Łopatką, *Dziecko – jego prawa człowieka*, Warszawa 2000.

²³ T. Jasudowicz, *Prawo do nauki* [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005, s. 381–382.

²⁴ C. Mik, *Zbiorowe prawa człowieka. Analiza krytyczna koncepcji*, Toruń 2002, s. 223.

²⁵ J. Mikosz, *Prawo do nauki* [w:] R. Wieruszewski (red.), *Prawa człowieka. Model prawny*, Wrocław–Kraków–Warszawa 1991, s. 983.

²⁶ Por. P. Mason, C.P. Cohen, *Dzieci w prawie do edukacji* [w:] S. Hart, C.P. Cohen, M.F. Ericsson, M. Flekkø, *Prawa dzieci w edukacji*, przeł. S. Pikiel, Gdańsk 2006, s. 26.

²⁷ *Ibidem*, s. 26.

²⁸ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Campbell i Cosans v. Zjednoczone Królestwo z 25.02.1982 r., sprawa nr 7511/76, 7743/76. Zob. M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo*, t. II, Kraków 2002, s. 1431.

Z kolei polski Trybunał Konstytucyjny wyraźnie podkreślił, iż: „nie może ulegać wątpliwości, że prawo do nauki należy do podstawowych praw jednostki we współczesnym świecie. Prawo to musi być postrzegane zarówno w kategoriach dobra i wartości indywidualnej, jak i ważnego, podstawowego dobra społecznego. Urzeczywistnienie prawa do nauki jest nie tyle jakimś szczególnym przywilejem współczesnego człowieka i stanowi nieodzowny warunek rozwoju społeczeństw i jednocześnie pełnego uczestnictwa jednostki w życiu społecznym. Powszechne kształcenie stało się najważniejszym motorem rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego we współczesnym świecie”²⁹.

Na tle zakreślonej szeroko roli, jaką odgrywa prawo człowieka do nauki, Trybunał Konstytucyjny przyjął w dalszej części rozważań, że prawo to jest skorelowane z odpowiednimi powinnościami władz publicznych, stanowi w swej istocie gwarancję dostępności i powszechności, a nie nieodpłatności kształcenia. Celem i istotą tego prawa jest przede wszystkim stworzenie jednostce realnych szans kształcenia na różnych poziomach edukacyjnych, w tym także na poziomie wyższym³⁰. Warto w tym miejscu zauważyć, że Trybunał Konstytucyjny kilkakrotnie wypowiadał się o istocie konstytucyjnego prawa do nauki³¹, podkreślając dobitnie w wyroku z 2 lipca 2002 r.³², iż na gruncie polskiej konstytucji „wadliwym jest utożsamianie prawa do nauki z powszechnym i równym dostępem do kształcenia oraz uprawnieniami do konkretnej pomocy materialnej”³³.

Uogólniając powołane twierdzenia dotyczące istoty prawa do nauki, można przyjąć, że ogniskują się one wokół generalnej tezy, według której podstawowym elementem rozpatrywanego prawa jest prawo do nauczania i kształcenia, adresowane w pierwszej kolejności do dziecka, połączone immanentnie z realizowaniem określonego ideału wychowawczego w ramach formalnego systemu instytucji oświatowych. Ten wstępny etap edukacyjny stanowi niezbędną „bazę” do kontynuowania nauki warunkującej dalszy rozwój indywidualny i społeczny.

4. Nauka dziecka – prawo czy obowiązek

Doniosłe znaczenie prawa dziecka do nauki znajduje potwierdzenie w obowiązujących przepisach prawa zarówno międzynarodowego³⁴, jak i krajowego. Podkreśla się w nich nie

²⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 8 listopada 2000 r., SK 18/99, OTK ZU 2000/7, poz. 258.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 30 listopada 1999 r., Ts 97/99, OTK ZU 2000/1, poz. 19; postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 16 lutego 2000 r., Ts 97/99, OTK ZU 2000/1, poz. 20.

³² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 2 lipca 2002 r., U 7/2001, OTK ZU 2002/4A, poz. 48.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Prawo dziecka do nauki postulowane w *Deklaracji praw dziecka* z 1959 r. zostało uznane w art. 26 *Powszechnej deklaracji praw człowieka*, a następnie prawnie zagwarantowane w art. 13 i 14 *Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych* i dostosowane do potrzeb dziecka w art. 28 i 29 *Konwencji o prawach dziecka*. W regionie europejskim prawo do nauki uregulowane zostało w art. 2 protokołu nr 1 do *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* oraz w art. 14 *Karty praw podstawowych Unii Europejskiej*. Istotne uzupełnienie zakresu ochrony tego prawa zawiera *Konwencja o zwalczaniu dyskryminacji w dziedzinie oświaty*. Nadmienić należy, że pewne aspekty ochrony międzynarodowej prawa dziecka do nauki mogą wynikać z wielu dokumentów, które nieko-

tyle prawo do nauki, ile obowiązek nauki, któremu mają poddać się wszystkie dzieci. Ma to miejsce w odniesieniu do nauczania na poziomie podstawowym, przy czym w zasadniczym akcie prawa międzynarodowego, jakim dla dziecka jest *Konwencja o prawach dziecka*, nie znajdujemy żadnych, chociażby ramowo określonych wymagań co do wieku, w którym dziecko ma rozpocząć i zakończyć ten obowiązkowy etap kształcenia, ani też nie określa się czasu trwania nauki podstawowej. Konwencja pozostawia w tym przypadku pełną swobodę prawodawcy krajowemu.

Tezę o wzajemnej zależności prawa i obowiązku edukacji dziecka potwierdza O. Rudak, który uznaje prawo do nauki za nierozdzielnie związane z obowiązkiem nauki i obowiązkiem szkolnym. Przy czym obowiązek nauki ma polegać na zdobywaniu wiedzy i umiejętności. Towarzyszy mu zaś obowiązek szkolny, który polega na konieczności uzyskania wykształcenia na poziomie szkoły gimnazjalnej. W konkluzji stwierdza, że „utarło się przekonanie, iż prawo do nauki w rzeczywistości oznacza obowiązek nauki”³⁵. W tym ujęciu obowiązek nauki nabiera nadrzędnego znaczenia.

Zdaniem A. Łopatki, prawo do nauki przysługuje w pierwszej kolejności dziecku. Natomiast gwarancją realizacji tego prawa ma być zobowiązanie państwa do zapewnienia nauczania podstawowego w systemie obowiązkowym i bezpłatnym dla wszystkich. W tym celu państwo powinno też podejmować działania mające zapewnić regularne uczęszczanie dzieci do szkół³⁶. Inaczej mówiąc, bezpłatne i obowiązkowe kształcenie dziecka na określonym poziomie stanowi główną gwarancję realizacji prawa do nauki i stawia przed państwem wymagania dotyczące zapewnienia odpowiedniego systemu szkół i właściwie realizowanego procesu nauczania i wychowania.

Zdecydowanie krytyczną opinię o unormowaniu prawa dziecka do nauki wyraża K. Blusz w kontekście *Konwencji o prawach dziecka*, twierdząc, że „zamiast prawa do nauki rozumianego jako prawo do uczenia się autorzy Konwencji stworzyli obowiązek bycia edukowanym”³⁷. Ponadto zauważa, że prawo dziecka do nauki jest (oprócz prawa do życia) najbardziej fundamentalnym prawem każdego człowieka i w związku z tym powinno być traktowane jako wolność uczenia się, która jest dla każdej osoby „częścią jej wolności myśli, bardziej nawet podstawową niż jej wolność słowa”³⁸. Istotne jest, że przyznając dziecku prawo do nauki, nie można penalizować działań rodziców, którzy przejęli odpowiedzialność za edukację dziecka na siebie, ani też nie można angażować policji, aby zmusiła dziecko do uczęszczania do szkoły³⁹.

niecznie bezpośrednio i wyraźnie dotyczą nauki dziecka, lecz chronią pewien obszar praw człowieka wpływający również na możliwość realizacji prawa do kształcenia. O ile istnieje możliwość zastosowania do potrzeb i możliwości dziecka postanowień zawartych w takich dokumentach, będą one stanowiły uzupełnienie ochrony prawa dziecka do nauki. Rolę taką można przypisać niektórym konwencjom przyjętym głównie w systemie ONZ lub w innych specjalistycznych systemach ochronnych, takich jak Międzynarodowa Organizacja ds. Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO), Międzynarodowa Organizacja Pracy (ILO), Międzynarodowa Organizacja na Rzecz Pomocy Dzieciom (UNICEF), Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (ICRM).

³⁵ O. Rudak, *Prawo do nauki* [w:] B. Banaszak, *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 499.

³⁶ Por. A. Łopátka, *Dziecko – jego prawa...*, s. 100.

³⁷ K. Blusz, *Ideologie edukacji a prawa dziecka* [w:] J. Bińczycka (red.), *op. cit.*, s. 78.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ J. Holt, *Escape from Childhood. The Needs and Rights of The Children*, New York 1974, s. 191.

Prawo do nauki sytuowane jest z reguły wśród praw socjalnych i kulturalnych, ale w opinii T. Jasudowicza w odniesieniu do europejskiej *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*⁴⁰ (dalej: EKPCz) prawo to zostało wyraźnie umiejscowione w grupie praw osobistych. Autor podkreśla jednak, iż skoro nauczanie podstawowe ma być realizowane w formie obowiązkowej, to prawo do nauki jest jednocześnie obowiązkiem nauki. Stąd „zupełnie wyjątkowo, w kontekście tego prawa występuje akcent także na obowiązek”⁴¹.

Z kolei A. Redelbach wnioskuje, że prawo do edukacji na poziomie podstawowym nie pozbawia państwa możliwości ukonstytuowania obowiązku uzyskania wykształcenia na tym poziomie. Tak ujmowane prawo do nauki dotyczy przede wszystkim nauczania „na poziomie podstawowym i w tej mierze obowiązki państwa są większe, gdyż złe wykształcenie lub jego brak ma negatywne skutki dla rozwoju osobowości człowieka”⁴². Pogląd ten ma swoje oparcie w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który podniósł ten aspekt, rozpatrując belgijską sprawę językową. Trybunał wskazał, że wszelkie zaniedbania w zakresie edukacji na poziomie podstawowym muszą być uznane za sprzeczne nie tylko ze zdaniem pierwszym art. 2 protokołu nr 1 EKPCz, ale też „z duchem i celami” całej tej konwencji⁴³.

Większość współczesnych państw demokratycznych w swoich konstytucjach ustanawia obowiązek szkolny, ale z reguły tylko na poziomie szkoły podstawowej, łącząc go jednocześnie z prawem do nauki. Jako przykład można wymienić ustawy zasadnicze Grecji (art. 16 ust. 3), Włoch (art. 34 ust. 2), Portugalii (art. 74 ust. 3a), Hiszpanii (art. 27 ust. 4), Austrii (art. 14), Danii (art. 76), Irlandii (art. 42 ust. 3), Szwajcarii (art. 27 ust. 2), Węgier (art. 70/F ust. 2), Polski (art. 70). Gdy obowiązek szkolny nie jest wyraźnie ustanowiony w przepisach konstytucji, niekiedy można go wyinterpretować z treści jej postanowień. Sytuacja taka występuje na przykład w Niemczech. Natomiast jeśli obowiązek szkolny nie wynika z norm konstytucji, wówczas nakładany jest w ustawach zwykłych. Niezależnie jednak od źródła powstania obowiązku nauki staje się „jednym z powszechnie występujących obowiązków jednostki”⁴⁴.

Z przytoczonych poglądów wynika ścisła zależność realizacji prawa dziecka do nauki z realizacją obowiązku nauki. W praktyce oznacza z reguły nakaz systematycznego uczęszczania do szkoły na odpowiednim poziomie (zazwyczaj tylko podstawowym) lub uczęszczania do szkoły przez oznaczony okres. Prawo do nauki, mające faktycznie postać przymusu nauki, staje się przez to powszechnym obowiązkiem każdego dziecka. Tak rozumiany obowiązek edukacyjny ma służyć nie tylko i nie tyle samej jednostce, ile społeczeństwu i państwu, a to w celu wykonania jego funkcji socjalnych i wychowawczych⁴⁵.

Analiza systemów szkolnych państw pozostających w europejskim kręgu kulturowym wskazuje, że w praktyce najczęściej dla dziecka obowiązek nauki rozpoczyna się od około 6. roku życia i zazwyczaj nie trwa dłużej niż do ukończenia 15–16. roku życia⁴⁶. W tej grupie wiekowej

⁴⁰ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Rzym 4 listopada 1950 r., Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 z późn. zm.

⁴¹ T. J a s u d o w i c z, *Administracja wobec praw człowieka*, Toruń 1997, s. 66.

⁴² A. R e d e l b a c h, *Natura praw człowieka. Strasburskie standardy ich ochrony*, Toruń 2001, s. 278.

⁴³ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Belgijjskiej sprawie językowej z 23.07.1968 r., A 6 § 5, <http://www.echr.coe.int>.

⁴⁴ B. B a n a s z a k, *Podstawowe obowiązki prawne jednostki*, Wrocław 1997, s. 91.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Przymus kształcenia w przykładowo wybranych państwach europejskich obejmuje dzieci w wieku: 1) 4–15 lat: Luksemburg; 2) 5–16 lat: Holandia (16–17 lat obowiązek w niepełnym wymiarze czasu), Malta, Zjednoczone Królestwo (Anglia/Walia i Szkocja); 3) 5–18 lat: Węgry; 4) 6–15 lat: Austria, Belgia

dziecko jest zarówno podmiotem prawa do nauki, jak i podmiotem obowiązku nauki. Na gruncie polskiego porządku prawnego każde dziecko w wieku od 6. do 18. roku życia realizuje prawo do nauki w połączeniu z obowiązkiem nauki, który podniesiony został do rangi obowiązku konstytucyjnego. Konstytucja RP w art. 70 ust. 1 deleguje na ustawodawcę określenie sposobu wykonywania obowiązku szkolnego. Obecnie dzieci realizują obowiązek nauki w trzech zakresach: jako obowiązek rocznego przygotowania przedszkolnego, obowiązek szkolny i obowiązek nauki. Wykonanie tych obowiązków jest zagwarantowane przymusem państwowym⁴⁷.

W świetle obowiązujących regulacji dziecko jest jednocześnie podmiotem uprawnionym do korzystania z prawa do nauki i podmiotem zobowiązanym do realizacji obowiązku nauki, przy czym prawo do nauki rozciąga się na wszystkie dzieci oraz na osoby dorosłe, natomiast obowiązek nauki realizują zwykle tylko dzieci i tylko w normatywnie oznaczonym przedziale wiekowym lub czasowym, odpowiednim do warunków, możliwości i preferencji poszczególnych państw⁴⁸.

5. Konstytucyjny charakter i zakres treści prawa dziecka do nauki

Prawo do nauki zostało uregulowane w rozdziale II Konstytucji RP pośród grupy praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych. Ze względu na umiejscowienie tego prawa w art. 70 Konstytucji RP (po prawach ekonomicznych i socjalnych) zwykle jest ujmowane jako prawo kulturalne⁴⁹, choć nie zawsze jednoznacznie i zdecydowanie, gdyż jak twierdzą niektórzy konstytucjoniści, nie można nie dostrzegać w nim pewnych aspektów praw ekonomicznych⁵⁰. W literaturze przedmiotu spotkać można również pogląd, że art. 70 Konstytucji RP wyrażający prawo do nauki „zawiera bogatą treść normatywną” i jest w konstytucji „unormowane szerzej i dokładniej niż inne prawa o charakterze socjalnym”⁵¹. Różnice interpretacyjne co do miejsca prawa do nauki pośród praw człowieka świadczą o skomplikowanej naturze tego prawa.

Konstytucyjnie wyznaczony zakres treści prawa do nauki, zdaniem L. Garlickiego, obejmuje następujące komponenty tego prawa: unormowane prawo do nauki (ust. 1 zd. 1), podstawowe gwarancje realizacji prawa do nauki (ust. 1 zd. 2–3, ust. 2, ust. 3 zd. 1–2, ust. 4), elementy

(15–18 lat obowiązek w niepełnym wymiarze czasu), Cypr, Czechy, Grecja, Irlandia, Liechtenstein, Portugalia, Słowacja, Słowenia, Włochy; 5) 6–16 lat: Francja, Hiszpania, Litwa, Norwegia, Niemcy (16–19 lat obowiązek w niepełnym wymiarze czasu); 6) 7–16 lat: Dania, Estonia, Finlandia, Łotwa, Polska (16–18 lat obowiązek nauki), Szwecja, Bułgaria, Rumunia. Zob. M. Maziańska, *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej*, Warszawa 2004, s. 27–28. Szerzej: *EURIDYCE – sieć informacji o edukacji w Europie*, <http://www.euridyce.org>.

⁴⁷ Art. 14–20 ustawy z 7 września 1991 r. o systemie oświaty, tekst jednolity Dz. U. z 2004 r., Nr 256, poz. 2572 z późn. zm.

⁴⁸ Por. L. Garlicki, *Komentarz do artykułu 70* [w:] L. Garlicki (red.), *op. cit.*, s. 3–4.

⁴⁹ M. Drejs, *Prawo do nauki* [w:] T. Jasudowicz (red.), *Polska wobec europejskich standardów praw człowieka*, Toruń 2001, s. 89.

⁵⁰ Np. M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawo konstytucyjne w formie pytań i odpowiedzi*, Wrocław 2003, s. 227. Autorzy zauważają, że konstytucyjne prawo do nauki „jest przede wszystkim uprawnieniem o charakterze kulturalnym, choć z drugiej strony można zauważyć towarzyszące mu aspekty ekonomiczne”.

⁵¹ L. Garlicki, *Komentarz do artykułu 70...*, s. 3.

struktury systemu szkolnego (ust. 2, 3, 5), wolność rodziców wyboru szkoły dla dziecka (ust. 3 zd. 1) oraz wolność zakładania szkół (ust. 3 zd. 2–3), autonomię szkół wyższych⁵².

Tak ujęta konstytucyjna formuła prawa do nauki pozostaje w ścisłej korelacji z innymi zasadami i normami zawartymi w Konstytucji RP, a zwłaszcza z prawem rodziców do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego oraz religijnego zgodnie z własnymi przekonaniami (art. 53 ust. 3), dopuszczalnością nauczania religii w szkole (art. 53 ust. 4), neutralnością władzy publicznej w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych (art. 25 ust. 2), a także z wolnością nauczania i badań naukowych (art. 73). Rozpatrując prawo do nauki z punktu widzenia dziecka, należałoby ponadto powiązać ochronę tego prawa z innymi normami i zasadami konstytucyjnymi, istotnymi w procesie edukacji szkolnej, w szczególności z ogólnym odniesieniem do ochrony praw dziecka (art. 72), z prawem do uwzględnienia stopnia dojrzałości dziecka w procesie wychowania (art. 48), wolności sumienia i wyznania oraz przekonań dziecka (art. 48), wolności wyrażania swoich poglądów (art. 54), zasadą poszanowania godności istoty ludzkiej (art. 30), równości i niedyskryminacji (art. 32), w tym niedyskryminacji ze względu na płeć (art. 33).

Podmiotem uprawnionym do realizacji prawa do nauki *sensu stricto* wyrażonym w art. 70 ust. 1 zd. 1 jest „każdy”, co w odniesieniu do kształcenia się oznacza każdego człowieka, czyli w znaczeniu prawnym wyłącznie osobę fizyczną znajdującą się na terytorium Polski, niezależnie od obywatelstwa. Zdanie drugie art. 70 ust. 1 wyraźnie wyodrębnia dwie kategorie podmiotów prawa do nauki – dzieci i osoby dorosłe. W odniesieniu do dzieci prawo do nauki łączy się z obowiązkiem nauki i w tym kontekście spotyka się w doktrynie pogląd, że dla dziecka nauka jest w rzeczywistości konstytucyjnym obowiązkiem kształcenia⁵³ nałożonym na wszystkie niepełnoletnie osoby, wykonywanym pod nadzorem rodziców oraz odpowiednich władz publicznych. Można zgodzić się z tym poglądem, ponieważ w Konstytucji RP obowiązkowi nauki został nadany szeroki zakres czasowy, aż do ukończenia przez dziecko 18. roku życia⁵⁴. Natomiast z prawa do nauki, w sensie dysponowania tym prawem, korzystają w pełni osoby dorosłe podejmujące wybór co do formy, sposobu i zakresu kontynuowania nauki bądź zaprzestania kształcenia czasowo lub trwale⁵⁵. Tak więc prawo do nauki wobec dziecka przybiera charakter powszechnego obowiązku kształcenia się, a dopiero wobec dorosłych jest „czystym” prawem. Inaczej można powiedzieć, że konstytucyjny obowiązek nauki ma znaczenie prymarne dla realizacji prawa dziecka do nauki i jednocześnie stanowi podstawową gwarancję zapewnienia wszystkim dzieciom dostępu do kształcenia, co ustrojodawca wyraźnie podkreślił, sytuując ten obowiązek bezpośrednio po uznaniu prawa każdego do nauki (art. 70 ust. 1 zd. 2). Do szczegółowego określenia sposobu wykonywania obowiązku szkolnego Konstytucja RP upoważniła ustawodawcę zwykłego.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Por. B. Banaszak, *Podstawowe obowiązki...*, s. 91; *idem*, *Prawa i wolności obywatelskie...*, s. 91.

⁵⁴ Jak zauważa J. Boć, obowiązek spełnienia konstytucyjnego wymogu nauki może popadać w kolizję z konstytucyjnym prawem podejmowania stałej pracy zarobkowej przez dzieci, które ukończyły 16 lat (art. 65 ust. 3 zd. 1). Można jedynie dodać, że w państwach, w których obowiązek szkolny przyjmuje niższy pułap wiekowy, z formalnego punktu widzenia problem wyboru przez dziecko między kontynuowaniem nieobowiązkowej nauki a podjęciem pracy zarobkowej nie istnieje. Zob. J. Boć (red.), *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r.*, Wrocław 1998, s. 130.

⁵⁵ Por. L. Garlicki, *Komentarz do artykułu 70...*, s. 4.

Rozpatrując prawo i jednocześnie obowiązek nauki dziecka, nie można pominąć szczególnej roli, która przypada rodzicom (opiekunom prawnym), gdyż to oni ponoszą główną odpowiedzialność za wychowanie i ukierunkowanie kształcenia dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami (art. 48 w związku z art. 53 ust. 3). W tym celu Konstytucja RP przyznaje rodzicom wolność w wyborze dla swych dzieci szkół innych niż publiczne (art. 70 ust. 3). Konstytucyjne prawo wyboru szkoły dla dziecka i jednocześnie odpowiedzialność za ukierunkowanie kształcenia dziecka do 18. roku życia implikuje z jednej strony dodatkowe obowiązki dla rodziców, a z drugiej uprawnia ich do wystąpienia w imieniu dziecka z roszczeniem na wypadek niezapewnienia przez władze publiczne prawnie zagwarantowanych warunków do realizacji prawa i obowiązku nauki. Prawo do nauki wyrażone w formie prawa podmiotowego (art. 70 ust. 1)⁵⁶ daje podstawę do wystąpienia z konkretnym roszczeniem indywidualnym, pomimo że z reguły roszczenie takie wynika z tzw. praw klasycznych⁵⁷ i nie ma na ogół zastosowania do praw o charakterze socjalnym⁵⁸.

6. Konstytucyjne gwarancje realizacji prawa dziecka do nauki

Realizacja przez dziecko zarówno prawa, jak i obowiązku nauki wymaga wielu działań pozytywnych podejmowanych ze strony władz publicznych prowadzących do zapewnienia rzeczywistej możliwości kształcenia się. Zdaniem B. Banaszaka, realizacja obowiązków prawnych jednostki wymaga istnienia odpowiednich gwarancji złożonych z mechanizmów i środków prawnych (instytucjonalnych) i pozaprawnych, które umożliwią wypełnianie tych obowiązków w zmieniającej się rzeczywistości. Jak słusznie zauważa autor, klasyfikacja gwarancji obowiązków prawnych jednostki koresponduje z typologią gwarancji praw i wolności jednostki, wyróżniającą gwarancje formalne i materialne. Przy czym pod pojęciem gwarancji prawnych (instytucjonalnych) należy rozumieć „całokształt środków prawnych i środków o charakterze instytucjonalnym, które państwo stworzyło i stosuje dla zapewnienia realizacji obowiązków prawnych przez jednostkę”, a pod pojęciem gwarancji pozaprawnych – „ogół

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Pojęcie praw klasycznych związane jest z wyróżnieniem trzech generacji praw człowieka i mieści się w pierwszej, którą tworzą prawa obywatelskie i polityczne. Do drugiej generacji praw człowieka należą prawa gospodarcze, socjalne i kulturalne. Kolejna, trzecia obejmuje kolektywne prawa solidarnościowe. Koncepcję takiej klasyfikacji praw człowieka wprowadził pod koniec lat 70. Karel Vasak. Szerzej: M. Nowak, *Trzy generacje praw człowieka, ich znaczenie w świetle przesłanek ideowych i historycznych oraz w świetle ich genezy* [w:] B. Banaszak (red.), *Prawa człowieka. Geneza, koncepcje, ochrona*, Wrocław 1993, s. 105 i nast.

⁵⁸ Prawa socjalne (tak jak ekonomiczne i kulturalne) charakteryzują się tym, że konkretyzujące je przepisy szczegółowe wyraźnie wyznaczają zakres ich realizacji. Przepisy te ustalają zakres zobowiązań państwa wobec obywateli na rzecz realizacji tych praw. Zdaniem B. Zawadzkiej, „są to prawa szczególnego rodzaju: nie chronią obywatela przed państwem, lecz przeciwnie – wymagają jego określonych pozytywnych działań” (*Prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne*, Warszawa 1996, s. 7). Inaczej mówiąc, są to prawa partycypacji, które pozostają w ramach określonej formuły sprawiedliwości i są przez państwo zapewniane, ale nie gwarantowane, przy czym zapewnienie polega na tym, że źródłem dobra chronionego jest „zapewniający”, a źródło dobra zagwarantowanego jest niezależne od woli „gwarantującego”. Tak: G. Leibolz, *Strukturprobleme der modernen Demokratie*, Karlsruhe 1967, s. 180, za: Z. Kędzia, *op. cit.*, s. 215.

czynników i środków warunkujących w danym społeczeństwie realizację obowiązków prawnych jednostki” (np. kultura polityczna, świadomość prawna)⁵⁹.

Treść art. 70 Konstytucji RP nakłada na władze publiczne obowiązek zapewnienia szeregu gwarancji o charakterze instytucjonalno-materialnym. Pierwszoplanową rolą państwa jest zapewnienie dziecku dostępu do odpowiednio zorganizowanego i funkcjonującego systemu szkół publicznych oraz stworzenie warunków do zakładania i prowadzenia szkół niepublicznych zakładanych przez inne podmioty. Wolność zakładania szkół powinna być realizowana na szczeblu szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz w odniesieniu do zakładów wychowawczych. Można stąd wnioskować, że Konstytucja RP usankcjonowała minimalne zalecenia także co do kształtu ustroju systemu oświaty polskiej. Tak sformułowane przepisy konstytuują służebną wobec prawa dziecka do nauki zasadę dwusektorowego systemu szkolnego⁶⁰, umożliwiającego rodzicom dokonanie wyboru odpowiadającej im szkoły dla swojego dziecka, oraz zasadę hierarchicznie zbudowanego, co najmniej trójszczeblowego, poziomu kształcenia, zapewniającego możliwość kontynuowania nauki na coraz bardziej zawansowanym etapie.

Konstytucja RP wymaga od władz publicznych zagwarantowania bezpłatności nauki we wszystkich szkołach publicznych (z wyjątkiem dopuszczenia odpłatności za niektóre usługi edukacyjne jedynie w szkołach wyższych). Zasada bezpłatności nauki w szkołach publicznych ma prowadzić do realizacji zasady powszechnego i równego dostępu obywateli do wykształcenia. W tym miejscu nasuwają się wątpliwości co do przyjęcia tej zasady w odniesieniu do dzieci (zwłaszcza podlegających obowiązkowi nauki) mających obywatelstwo polskie, skutkiem czego cudzoziemcy podlegać mogą mniej korzystnym rozwiązaniom⁶¹.

Z zasady powszechności kształcenia wynika obowiązek władz publicznych zapewnienia dzieciom realizującym obowiązek szkolny nauki w bezpłatnej szkole publicznej, co nie koliduje z możliwością wyboru przez rodziców niepublicznej szkoły dla swojego dziecka. Natomiast zasada równości dostępu do wykształcenia jest „szczegółową manifestacją ogólnej zasady równości”, co powoduje, że „każdy musi mieć jednakową szansę podjęcia nauki w szkole każdego szczebla i każdego typu”, a to oznacza zakaz „wszelkiego prawnego różnicowania o dyskryminacyjnym charakterze”⁶².

W opinii Trybunału Konstytucyjnego zasada równości obywateli wyrażona w art. 32 Konstytucji RP „polega na tym, że wszystkie podmioty prawa (adresaci norm prawnych) charakteryzujące się daną cechą istotną (relewantną) w równym stopniu mają być traktowane równo”⁶³. Należy zauważyć, że konstytucyjna zasada równości nie ma charakteru absolutnego, a więc dopuszczalne są działania mające na celu usprawiedliwione uprzywilejowanie prowadzące do wyrównania szans grup osób w jakiś sposób defaworyzowanych. W odniesieniu do edukacji dzieci zasada równości wyraża się zwłaszcza w równym dostępie do wykształcenia, co zobowiązuje władze publiczne do eliminowania nie tylko prawnych różnic, lecz też do usuwania istniejących faktycznych nierówności⁶⁴. W postanowieniu Trybunału

⁵⁹ Zob. szerzej: B. Banaś, *Podstawowe obowiązki...*, s. 56–57.

⁶⁰ L. Garlicki, *Komentarz do artykułu 70...*, s. 5.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, s. 7.

⁶³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 16 grudnia 1997 r., K. 8/97, OTK ZU 1997/5–6, poz. 70.

⁶⁴ W kontekście wyrównywania dostępu do wykształcenia pojawia się problem granic działań wyrównawczych podejmowanych przez władze publiczne. Zob. L. Garlicki, *Komentarz do artykułu 70...*, s. 7.

Konstytucyjnego z 16 lutego 2000 r. wyraźnie stwierdzono, że „wynikająca z art. 70 ust. 1 Konstytucji RP gwarancja równego dostępu do wykształcenia wyraża z jednej strony zakaz ustanawiania takich regulacji, które ograniczałyby możliwość korzystania z tego wykształcenia przez określone grupy osób, z drugiej strony obliuguje państwo do usuwania faktycznych barier i ograniczeń w korzystaniu z systemu edukacji publicznej. Jak wynika z dalszej części tego przepisu, ów obowiązek konkretyzuje się w nakazie tworzenia i wspierania systemów indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla studentów i uczniów”⁶⁵. W kontekście tego stwierdzenia zapewnienie równego dostępu do wykształcenia jest traktowane w kategoriach obowiązku władz publicznych⁶⁶.

Zdaniem L. Garlickiego, Konstytucja RP wyraźnie odniosła się do czterech kwestii w zakresie pomocy świadczonej uczniom (i studentom), a mianowicie: 1) wskazała dwojaki charakter pomocy – finansowy w formie świadczeń pieniężnych i organizacyjny w formie rzeczowej (np. podręczników, posiłków, burs, akademików); 2) przyjęła indywidualny charakter pomocy, co przesądza o skierowaniu świadczeń do uczniów, a nie do instytucji; 3) przesądziła o pomocy dla obywateli, a więc dozwoliła na odmiennie traktowanie cudzoziemców w tym zakresie; 4) zaadresowała pomoc do uczniów i studentów, co oznacza, że pomoc taka musi być odnoszona do wszystkich szczebli kształcenia oraz dotyczyć uczniów zarówno szkół publicznych, jak i niepublicznych⁶⁷. Zobowiązanie władz publicznych do udzielenia pomocy uczniom implikuje konieczność zabezpieczenia odpowiednich środków finansowych w budżecie państwa, co oznacza, że wielkość i zakres tej pomocy bywają najczęściej zależne od aktualnej sytuacji gospodarczej kraju. Obowiązek określenia szczegółowego zakresu i warunków pomocy Konstytucja RP delegowała na ustawodawcę (art. 70 ust. 4).

Poszczególne komponenty prawa dziecka do nauki, wyznaczone minimalnymi gwarancjami, mają umożliwić pełną realizację tego prawa na określonych konstytucyjnie zasadach. Władze publiczne są zobowiązane zapewnić dzieciom: powszechny i równy dostęp do bezpłatnych szkół publicznych (art. 70 ust. 2), dostęp do co najmniej trójszczeblowego systemu edukacji (art. 70 ust. 3), możliwość wyboru realizacji nauki w szkołach niepublicznych (art. 70 ust. 3 zd. 2), realizację obowiązku nauki (art. 70 ust. 1), możliwość uzyskania od władz publicznych pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów (art. 70 ust. 4), poszanowanie praw rodziców w procesie kształcenia dziecka (art. 70 ust. 3).

Istotę konstytucyjnych gwarancji prawa do nauki trafnie ujął Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 8 listopada 2000 r., podkreślając, że „istnieje ścisły, nierozzerwalny związek pomiędzy poszczególnymi gwarancjami konstytucyjnymi składającymi się na prawo do nauki. Oznacza to, że – zgodnie z postulatami prawidłowej wykładni, zakładającymi spójność i niesprzeczność regulacji – należy dążyć do poszukiwania takiego sensu postanowień konstytucyjnych wyrażających prawo do nauki, który pozwoli na wzajemne (niesprzeczne) uzgodnienie poszczególnych gwarancji ustanowionych w art. 70. Jeśli więc istota rozwiązań konstytucyjnych w art. 70 sprowadza się do najszerszego w sensie podmiotowym zagwarantowania prawa do nauki, to wszystkie inne postanowienia tego artykułu muszą być interpretowane w sposób, który w możliwie najpełniejszym zakresie urzeczywistniać będzie tę gwarancję konstytucyjną. Wszystkie dalsze ustępy art. 70 określają w konsekwencji na-

⁶⁵ Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 16 lutego 2000 r., Ts. 97/99, OTK ZU 2000/1, poz. 20.

⁶⁶ Zob. L. Garlicki, *Komentarz do artykułu 70...*, s. 7.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 7–8.

rzędzia zapewniające realizację prawa do nauki. W tym sensie są one wtórne, instrumentalne w stosunku do podstawowej zasady wyrażonej w zdaniu pierwszym ustępu 1 art. 70⁶⁸.

Konstytucyjne prawo dziecka do nauki ma wyjątkowo złożony charakter. Po pierwsze, prawo dziecka do nauki na gruncie polskiej konstytucji jest nieodłącznie związane z obowiązkiem nauki aż do okresu, gdy dziecko osiągnie pełnoletniość, i w rzeczywistości jest konstytucyjnym obowiązkiem (od prawnie określonego wieku) nałożonym nie tylko na dziecko mające obywatelstwo polskie, ale na każde dziecko znajdujące się na terytorium polskim. Po drugie, prawo do nauki umieszczone zostało w Konstytucji RP pośród praw socjalnych i kulturalnych⁶⁹, ale jest traktowane jako samoistne prawo podmiotowe, czyli zbliżone w swym charakterze do praw człowieka pierwszej generacji⁷⁰.

Ponadto prawo do nauki jest nie tylko podmiotowym prawem jednostki, lecz jednocześnie stanowi doniosłą wartość społeczną. Przyjęta koncepcja wyraźnie rzutuje na ujmowanie istoty prawa dziecka do nauki. Z jednej strony zapewnia dziecku rozwój jego osobowości ujmowanej w kategoriach dobra i wartości indywidualnej, z drugiej zaś jest gwarantem rozwoju społecznego. W procesie edukacji dzieci „uczą się świadomie rozwijać dla siebie i dla dobra wspólnoty narodowej i międzynarodowej pełnię swoich osobistych możliwości, postaw i uzdolnień oraz wiedzy”⁷¹.

W aspekcie tego twierdzenia należy zauważyć, że w obowiązującej Konstytucji RP prawo do nauki uregulowane zostało dość obszernie, lecz głównie akcentuje się zagadnienia rozbudowanych gwarancji realizacji tego prawa. Wydaje się, że w polskiej konstytucji zabrakło chociażby ogólnego nawiązania do wartości uniwersalnych, jakie realizowane powinny być w procesie edukacji dziecka, które stanowią o istocie prawa do nauki oraz ugruntowują niezmienny cel kształcenia jednostek, a jednocześnie zapobiegają ewentualnemu koniunkturalnemu przypisywaniu edukacji dziecka tylko doraźnych celów. Cele edukacji dziecka stanowią podstawę całego procesu kształcenia, wokół nich koncentrują się programy nauczania realizowane w szkołach, a ich szczególną wagę zauważyli eksperci Komitetu Praw Dziecka⁷². Pozostawienie tak ważnej kwestii jedynie w gestii ustawodawcy zwykłego jest niewystarczającym zabezpieczeniem samej istoty prawa do nauki.

⁶⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 8 listopada 2000 r., SK 18/99, OTK ZU 2000/7, poz. 258.

⁶⁹ Por. L. G a r l i c k i, *Komentarz do artykułu 70...*, s. 5; por. A. G r a m a ł a, *Prawa socjalne w projektach konstytucji III RP* [w:] *Prawa człowieka*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe” nr 7, rec. M. Grzybowski, Katowice 2000, s. 117 i nast.

⁷⁰ Prawo do nauki wyrażone w formie prawa podmiotowego (art. 70 ust. 1 Konstytucji RP) daje podstawę do wystąpienia z konkretnym roszczeniem indywidualnym, pomimo że z reguły roszczenie takie wynika z tzw. praw klasycznych i nie ma na ogół zastosowania do praw o charakterze socjalnym. Tak: L. G a r l i c k i, *Komentarz do artykułu 70...*, s. 4. Polemizuje z tym stanowiskiem J. Trzeciński, dowodząc, że podział na prawa osobiste i socjalne oraz przypisanie pierwszym charakteru norm podmiotowych, a drugim charakteru norm programowych nie ma uzasadnienia w konstytucji. Zob. J. T r z c i ń s k i, *Zakres podmiotowy i podstawa skargi konstytucyjnej* [w:] J. T r z c i ń s k i (red.), *Skarga konstytucyjna*, Warszawa 2000, s. 63.

⁷¹ UNESCO Recommendation Concerning Education for International Understanding, Cooperation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms (art. 1), <http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/77.htm>.

⁷² Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 13: The right to education (art. 13), HRI/GEN/1/Rev.7, 12 May 2004, <http://www.ohchr.org/english/bodies/crc/comments.htm>.

Ze względu na szczególnie doniosłą rolę, jaką odgrywa prawo do nauki, edukacja dziecka powinna znajdować się w centrum zainteresowania zarówno rodziców (czy innych osób odpowiedzialnych za dziecko), jak i odpowiednich władz publicznych. Przy czym, podejmując różnorodne działania mające na celu zapewnienie dziecku pełnej realizacji prawa do nauki, nie należy gubić z pola widzenia, że podstawą wszystkich praw dziecka jest jego dobro, rozumiane jako nakaz podejmowania wszelkich działań mających na celu jak najlepszą ochronę interesu dziecka⁷³, w tym jego edukacji.

SUMMARY

The character and scope of constitutional protection of the children's right to education

The issues of children's right to education are the subject of numerous analyses and research conducted most frequently in the scope of such sciences as psychology, pedagogy or sociology. Much attention is paid to the directions of development of children's education in the sphere of state educational policy. In the field of the constitutional law, human rights *sensu largo* are often discussed, while elaborations concerning exclusively the right to education and that narrowed to the category of subjects of this law being children, appear incidentally. Therefore, the author, joining in the current discussion on the problems of children's education, focuses her attention on definition of the nature and character of the children's right to education and the legal guarantees of its realization, adopted in the Polish constitution. Assuming the emphasis on children as subject of the right to education, the author presents in the necessary scope the idea of children's rights.

Literatura

- Balcerek M., *Międzynarodowa ochrona dziecka*, Warszawa 1988.
- Balcerek M., *Prawa dziecka*, Warszawa 1986.
- Banaszak B., *Ogólne wiadomości o prawach człowieka* [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002.
- Banaszak B., *Podstawowe obowiązki prawne jednostki*, Wrocław 1997.
- Blusz K., *Ideologie edukacji a prawa dziecka* [w:] J. Bińczyccka (red.), *Prawa dziecka – deklaracje i rzeczywistość*, Warszawa 1993.
- Boć J. (red.), *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r.*, Wrocław 1998.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 13: The right to education (art. 13), HRI/GEN/1/Rev.7, 12 May 2004.

⁷³ Por. W. Stojanowska, *Władza rodzicielska pozamałżeńskiego i rozwiedzionego ojca. Studium socjologiczno-prawne*, Warszawa 2000, s. 32.

- Complak K., *O prawidłowe pojmowanie godności osoby ludzkiej w porządku RP* [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002.
- Czarny P., *Konstytucyjne pojęcie godności człowieka a rozumienie godności w polskim języku prawnym* [w:] K. Complak (red.), *Godność człowieka jako kategoria prawa*, Wrocław 2001.
- Czyż E., *Prawa dziecka*, Warszawa 2002.
- Drejs M., *Prawo do nauki* [w:] T. Jasudowicz (red.), *Polska wobec europejskich standardów praw człowieka*, Toruń 2001.
- Garlicki L., *Komentarz do artykułu 30* [w:] L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, Warszawa 2003.
- Garlicki L., *Komentarz do artykułu 72* [w:] L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, Warszawa 2003.
- Gramala A., *Prawa socjalne w projektach konstytucji III RP* [w:] *Prawa człowieka*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe” nr 7, rec. M. Grzybowski, Katowice 2000.
- Holt J., *Escape from Childhood. The Needs and Rights of The Children*, New York 1974.
- Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S., *Prawo konstytucyjne w formie pytań i odpowiedzi*, Wrocław 2003.
- Jasudowicz T., *Administracja wobec praw człowieka*, Toruń 1997.
- Jasudowicz T., *Prawo do nauki* [w:] B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005.
- Kędzia Z., *Burżuazyjna koncepcja praw człowieka*, Wrocław 1980.
- Lewin A., *Czy prawodawcy genewscy pomieszczyli obowiązki i prawa* [w:] J. Bińczyccka (red.), *Prawa dziecka – deklaracje i rzeczywistość*, Warszawa 1993.
- Leibholz G., *Strukturprobleme der modernen Demokratie*, Karlsruhe 1967.
- Łopatka A., *Dziecko – jego prawa człowieka*, Warszawa 2000.
- Łopatka A., *Konwencja praw dziecka w Polsce* [w:] J. Bińczyccka (red.), *Prawa dziecka – deklaracje i rzeczywistość*, Warszawa 1993.
- Mason P., Cohen C.P., *Dzieci w prawie do edukacji* [w:] S. Hart, C.P. Cohen, M.F. Erickson, M. Flekkøj, *Prawa dzieci w edukacji*, przeł. S. Pikiel, Gdańsk 2006.
- Mazińska M., *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej*, Warszawa 2004.
- Mik C., *Zbiorowe prawa człowieka. Analiza krytyczna koncepcji*, Toruń 2002.
- Mikosz J., *Prawo do nauki* [w:] R. Wieruszewski (red.), *Prawa człowieka. Model prawny*, Wrocław–Kraków–Warszawa 1991.
- Nowak M., *Trzy generacje praw człowieka, ich znaczenie w świetle przesłanek ideowych i historycznych oraz w świetle ich genezy* [w:] B. Banaszak (red.), *Prawa człowieka. Geneza, koncepcje, ochrona*, Wrocław 1993.
- Nowicki M.A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo*, t. II, Kraków 2002.
- Oniszczyk J., *Wolności i prawa socjalne oraz orzecznictwo konstytucyjne*, Warszawa 2005.
- Piechowiak M., *Godność jako fundament powinności prawa wobec człowieka* [w:] P. Morciniec, S.L. Stadniczeńko (red.), *Urzeczywistnianie praw człowieka w XXI*

- wieku. *Prawo i etyka*, Opole 2004.
- Redelbach A., *Natura praw człowieka. Strasburskie standardy ich ochrony*, Toruń 2001.
- Rudak O., *Prawo do nauki* [w:] B. Banaszak, *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002.
- Sobański R., *Normatywność godności człowieka* [w:] *Godność człowieka a prawa ekonomiczne i socjalne. Księga Jubileuszowa wydana w piętnastą rocznicę ustanowienia Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2003.
- Smyczyński T., *Ochrona praw dziecka* [w:] T. Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka – analiza i wykładnia*, Poznań 1999.
- Stojanowska W., *Władza rodzicielska pozamałżeńskiego i rozwiedzionego ojca. Studium socjologiczno-prawne*, Warszawa 2000.
- Trzeciński J., *Zakres podmiotowy i podstawa skargi konstytucyjnej* [w:] J. Trzeciński (red.), *Skarga konstytucyjna*, Warszawa 2000.
- UNESCO Recommendation Concerning Education for International Understanding, Cooperation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms, <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/77.htm>.
- Winczorek P., *Komentarz do konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000.
- Zawadzka B., *Prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne*, Warszawa 1996.

Źródła prawa i orzecznictwo

- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, Rzym 4 listopada 1950 r., Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 z późn. zm.
- Konwencja o prawach dziecka*, Nowy Jork 20 listopada 1989 r., Dz. U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526 z późn. zm.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.*, Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.
- Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty, tekst jednolity Dz. U. z 2004 r., Nr 256, poz. 2572 z późn. zm.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Belgijskiej sprawie językowej z 23.07.1968 r., A 6 § 5.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Campbell i Cosans v. Zjednoczone Królestwo z 25.02.1982 r., sprawa nr 7511/76, 7743/76.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 2 lipca 2002 r., U 7/2001, OTK ZU 2002/4A, poz. 48.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 8 listopada 2000 r., SK 18/99, OTK/ZU 2000/7, poz. 258.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 16 grudnia 1997 r., K. 8/97, OTK ZU 1997/5–6, poz. 70.
- Postanowieniu Trybunału Konstytucyjnego z 16 lutego 2000 r., Ts. 97/99, OTK ZU 2000/1, poz. 20.
- Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 30 listopada 1999 r., Ts 97/99, OTK ZU 2000/1, poz. 19.